

„NEM TUDOK A TÁRSADALOM MÉRNÖKE LENNI, MERT EHHEZ NINCS POLITIKAI PARTNER”

KISS TAMÁSSAL FILEP TAMÁS GUSZTÁV BESZÉLGET

Filep Tamás Gusztáv (FTG): *Ez a beszélgetés egy interjúsorozat része, amelynek mindegyik darabja a gyerekkori tapasztalatokkal, a családi háttérrel kezdődik – arra is kíváncsi vagyok, hogy egy embert miért kezdenek el érdekelni olyan bonyolult kérdések, mint amilyenekkel például te foglalkozol. Ha megnézzük az életrajzi adataidat, máris feltűnik, hogy akár a saját mobilitáselemzéseid tárgya lehetnél. Marosvásárhelyen születted, Szatmárnémetiben jártál gimnáziumba, Kolozsváron élsz. Ez aligha véletlen.*

Kiss Tamás (KT): Igen, ez a mobilitás tényleg fontos biográfiai adalék, mégpedig két szempontból. Egyrészt, nekem nincs városotthonom. Ha pozitív terminusokban akarok fogalmazni, akkor a Székelyföldről a Partiumig mindenhol egyformán otthon vagyok Erdélyben, mármint ott, ahol magyar közösségek élnek. Negatív terminusokban: valójában olyan mélyen sehol nem vagyok otthon. Nem tudnék például lokálpatrióta lenni. Ha megkérdik, hogy hova való vagyok, akkor mindig elbizonytalanodom, hogy Vásárhelyt mondjam-e vagy Szatmárt. Mind a kettő igaz is meg hamis is.

Másrészt, ez a mobilitás egy hirtelen társadalmiközeg-váltást is jelentett. Vásárhelyen egy nagyon védett kis világban és egy társadalmilag homogén közegben mozogtam. Tízévesen halál komolyan úgy gondoltam, hogy Vásárhely a világ közepe, a világ, de legalábbis a Kárpát-medence legszebb városa. Ezen belül a családomnak és nekem is megvolt a jól kialakított helyünk. Szatmár ehhez képest radikálisan más volt. Itt hirtelen olyan világok tárultak fel előttem, amiket addig nem ismertem. A városi kórház egy kimondottan lerongyolódott lakónegyedben utalt ki számunkra lakást, egy árvízkárosultak számára épített tömbházban. Az iskola, ahova jártam, nem volt rossz színvonalú, de a város egyik legjelentősebb cigánynegyede mellett volt, amit akkoriban csak Bronznak hívtunk. Én pedig, mint kulcsos gyermek, részese lettem ezeknek a világoknak. Emlékszem, hogy az egyik szomszédunk, Horea, az alkoholista villanyszerelő hetente kétszer betörte éjszaka a saját ajtaját, mert nem találta a kulcsot. Egyszer a lakást is magára gyújtotta. Akkor a szomszédok törték rá az ajtót, pont miután megjavíttatta. Böhm néninek minden hó vége előtt elfogyott a pénze, és kölcsönkért a szüleimtől, egész addig, amíg egyszer nem adta meg. A tömbház előtt és az iskolában etnikailag és társadalmilag is vegyes, de nyelvében döntően magyar közegben mozogtam, amiben

alapvetően nem is éreztem rosszul magam. Voltak persze az osztályomban más hozzám hasonló háttérű fiúk, akikkel nagyon jól szórakoztunk ezen a világon, és akik azóta is a barátaim. Viszont emellett ott volt a szüleim világa, akik abban a periódusban meglehetősen intenzív közösségi életet éltek. A kicsi lakásunk folyamatosan tele volt barátokkal, akik többségében szintén Vásárhelyről elkerült értelmiségi családok tagjai voltak. Sokan közülük orvosok, akik azóta egytől egyig külföldön élnek, Magyarországtól Izraelig. Akik később ismertebbé váltak az erdélyi közéletben, azok Formanek Feri, illetve Visky András voltak. Na, ez a két közeg így egymás mellett elég szürreális volt nekem, mivel a szüleimmel ellentétben én mind a kettőben benne voltam. Ez a dolog aztán a rendszerváltással hirtelen megszűnt, mert elköltöztünk egy jobb környékre, a középiskolában meg amúgy is belvároscentrikus életet éltem, a szüleim barátai pedig szétszóródtak a nagyvilágban.

FTG: *Miért vándorolt a családotd egyik városból a másikba?*

KT: Társadalomtörténeti kényszerek mozgattak minket. Már a nagyszüleimet is. Ők mind a négyen orvosok voltak Marosvásárhelyen, de különböző helyekről érkeztek oda. Marosvásárhelyt a második világháború után kezdték felfuttatni mint (Kolozsvárral szembeni) alternatív magyar szellemi központot. Ennek nyitánya volt, hogy eredetileg a Bolyai Egyetem fakultásaként oda költözött az Orvosi Egyetem, még 1945-ben. A nagyszüleim mondhatni így kerültek oda. Az apai nagyszüleim diákként, az anyai nagyapám pedig fiatal tanársegédként ment át Kolozsvárról Marosvásárhelyre. Az anyai nagyanyám már Vásárhelyen kezdte az egyetemet. Az apai nagyanyám volt egyébként vásárhelyi származású, de a középiskolát már Kolozsvárott járta a Marianumban, és az egyetem áthelyezése nélkül, gondolom, kisebb eséllyel került volna haza. A másik nagymamám székelyföldi, szentábrahámi unitárius. Őt és a később Ludovikát végzett bátyját az édesanyjuk gyakorlatilag egyedül nevelte, miután az apjuk Olténiában kapott infarktust, ahova azt követően került, hogy jegyzőként nem tette le a román államra az esküt. Az anyai nagyapám Arad mellőli. Az apai nagyapám pedig nagyváradi, az ő édesapja Várad-Velencén volt református lelkész. A szüleim így Vásárhelyen születtek, és nekik szerintem most is erős vásárhelyi identitásuk van. Nekem is volt, míg el nem költöztünk Szatmárra, vagy még utána is, sokáig.

A szüleim, akik szintén orvosok, azért kellett elköltözzenek Marosvásárhelyről, mert a nyolcvanas években nem kaptak ott állást. Annak ellenére, hogy nagyapám egyetemi káder volt, a zárt városi rendszerben magyar orvosházaspárnak nem igazán volt maradása ott. Egy másik várost kellett választaniuk, és Szatmáron adódott lehetőség.

FTG: *Az említett zárt városi rendszer hátrányai vonatkozhattak volna tehát ott lakókra is?*

KT: Igazad van. Bentlakók voltak, így volt marosvásárhelyi személyi igazolványuk. Viszont nem jutottak álláshoz, ami nem közvetlenül a zárt városi rendszerből következett. Édesapám kardiológus, szívorvos, édesanyám pedig röntgenesnek szakosodott. Egyszerűen nem volt olyan vásárhelyi állás, amit megpályázhattak volna. Szatmárnémeti mellett Kovászna vetődött még fel, ha jól emlékszem, de inkább Szatmár mellett döntöttek – így kerültem Szatmárra. Kilencéves voltam akkor.

FTG: *Tehát ott élted meg a '89-es eseményeket. Van rólok valamilyen emléked?*

KT: Nem, nem ott éltem meg; Vásárhelyen voltam épp akkor. Moziban ültünk Marosvásárhely központjában a szomszéd kislánnyal meg a húgommal. Emlékszem, hogy bejöttek a szülők a mozielőadás közben, és kiabáltak, hogy Annácska, Dragoș, Bogdan, Palika – szedték össze, vitték haza a gyerekeket. Sejtettem, mi történt, s valóban, tüntetés volt a főtéren. Nagymamám is jött értünk, de őt már nem engedték át a főtéren a rendőrök. Én viszont fogtam a két leánkát, és hazasíszoltunk valamilyen mellékúton. Ezt a család meglehetősen nagy lelkesedéssel fogadta. Azt sem tudom, hogy nagyanyám meg merte-e mondani anyámnak telefonon, hogy mi a főtéren vagyunk. A nagymamámék elég közel laktak a városközponthoz, így később odáig halatszott a fegyverropogás. Emlékszem a lövések hangjára. A gépfegyver hangja egészen borzalmas, ténylegesen hasonlít a kutyaugatáshoz.

A szüleim még '89 előtt beadták a kitelepedési kérelmet Magyarországra. Ekkora már meg is voltak a papírok. Arra készültünk, hogy eljövünk. Amikor a '89-es felfordulás kezdődött, én rettenetesen dühös voltam, hogy még itt vagyunk. Nagyon szerettem volna, ha már nem vagyunk itt, hiszen itt lőnek az emberekre.

FTG: *Ezek szerint szívesen elhagytad volna Romániát.*

KT: Akkor tetszett az ötlet, hogy elmegyünk. Ez azonban decemberben rögtön átfordult. És átfordult a szüleimnél is. Ők döntöttek úgy, hogy maradunk Erdélyben. '89 szilveszterén jelentették be a nagyszüleimnek és nekünk. De akkor már én is nagyon maradni akartam, így kitörő örömmel fogadtam a szüleim döntését. A nagyszüleim elleneztek, mert szerintük hiába a *forradalom*, és hiába bukott meg Ceaușescu, ha egyszer a románok ugyanazok maradtak, akik előtte voltak. Meg hogy a szüleim még nem éltek ahhoz eleget, hogy ezt belássák, és hogy nem kéne velünk, gyerekekkel is itt végigkínóztatni az életet.

Aztán márciusban, amikor a vásárhelyi események voltak, a szüleim majdnem újra meggondolták magukat. El is indultunk Magyarországra, úgy volt, hogy kezdetben rokonoknál húzzuk meg magunkat, hisz' apám nagyon hamar talál majd állást. De akkor nekem Magyarországot már egy porcikám sem kívánta. Emlékszem az útra. Gyönyörű tavasz volt, ahogy a bihari ma-

gyar falvakon és kisvárosokon mentünk keresztül. Mire Szatmárról Nagyváradra értünk, a szüleim is meggondolták magukat, így végül nem jöttünk el Erdélyből. Ezt a döntésüket én később azzal is jóváhagytam, hogy Kolozsvárt és nem Budapestet választottam, amikor családot alapítottam. Ez utóbbi lehetőségnek akkor ugyanolyan realitása volt. Így majd a *lehet vagy nem lehet* dilemmáját az én gyermekeim is kénytelenek lesznek végiggondolni.

FTG: *Szatmáron voltál a vásárhelyi események idején?*

KT: Szatmáron voltam. De események ott is voltak. A családi köztudatban ez úgy él, hogy a szekusok ott tartották meg a főpróbáját annak, ami nem sokkal később Vásárhelyen történt. Formanek Feri, a húgom keresztapja volt akkor a Nemzeti Megmentési Front magyar alelnöke, őt március 15-én váltották le, az ezt követelő román tömeg jelenléte mellett. Ezt követően nemzeti-ségi izgatással és hivatali visszaéléssel vádolták, és ha jól tudom, néhány órát vagy talán egy éjszakát vizsgálati fogságban is töltött.

FTG: *Szatmárban is összecsaptak magyarok és románok?*

KT: Az volt a terv. Egy kisebb román tömeg már március 14-én összevegyődött, és Formanek leváltását követelte. Majd március 15-én farkasszemet nézett egymással a magyar és a román tömeg. Kisebb atrocitások voltak, de nem lett belőle tömegverekedés, mint Marosvásárhelyen. Édesanyám szerint ennek az egyik oka, hogy a szatmári magyarok olyanok, amilyenek, és velük több mindent meg lehet csinálni, mint a vásárhelyiekkel. Viszont az is tény, hogy a románok sem igen voltak kaphatók a dologra. Az Avasból – Negrești-ből, azaz Avasfelsőfaluból – akartak behozni embereket. Ott egyrészt volt egy nagy tekintélynek örvendő orvos, Pop Mihai, aki mindent megtett azért, hogy az embereket visszafordítsa. Másrészt a „vasányoknak”, ahogy Szatmáron az avasi románokat neveztük, amúgy sem nagyon akaródzott vállalni a hodákiak szerepét. A városban lakók közül leginkább az Unio gyárban dolgozó munkások vettek részt az eseményben.

Szatmáron korántsem voltak olyan élesek az etnikai határok, mint Vásárhelyen. Ez bennem gyermekként igen határozottan tudatosodott. Ahogy Szatmárra kerültem, az első iskolai szünetben elkezdtem a magyar bandát keresni, hogy mihamarabb összemérhessük az erőnket a románokkal. Ahogy ez Vásárhelyen mindennap megtörtént. De sem az osztálytársaim, sem más gyerekek nem tudtak a magyar banda létezéséről. Aztán az is kiderült, hogy sok magyar gyermek román osztályba jár, meg az is, hogy a román gyerekekkel általában lehet magyarul beszélni. Ezek számomra akkor meglehetősen furcsa, sőt egy kicsit beteges dolgoknak tündek.

FTG: *Véletlenül tudtam meg – nyomtatott forrást nem találtam rá –, hogy a felmenőid között van Olosz Lajos.*

KT: Igen. A dédapám.

FTG: *Megörültem ennek, amikor hallottam róla. Én Oloszt nem egy tehetséges, de kevéssé ismert költőnek, hanem nagy, ám szinte teljesen ismeretlen költőnek tartom, a két világháború közötti erdélyi költészet nagy ismeretlenjének. Az úgynevezett erdélyi triásszal, Áprily Lajossal, Reményik Sándorral, Tompa Lászlóval azonos súlyú alkotó – az említettek, úgy tudom, mind méltányolták is őt, jó személyes viszonyban is lehettek, például valamivel több mint tíz éve önálló kötetben jelent meg – Félig élt élet főcímmel – Olosz és Reményik 1912 és 1940 közötti levelezése. Annak, hogy Oloszt kevéssé ismerik, az egyik oka az lehet, hogy az ő költészetében nem jelennek meg az erdélyi sorsszimbólumok, a kisebbségi magatartás, a helytálláskultusz szimbólumai. A képi világa is bonyolultabb, mint az Áprilykéé, és bár tökéletesen ismerte a formát – ez különösen az öregkori versein látszik –, tudatosan nem teremtett harmóniát, olyan zenei világot a lírájában, mint például Áprily. Volt a családi örökség e szálának valamilyen hatása rád? Személyesen, azt hiszem, már nem ismerhetted Olosz Lajost.*

KT: Abban az évben halt meg, amikor én születtem, 1977-ben. Ő és a költésze benne élt a családi emlékezetben, de azt nem mondhatom, hogy közvetlenül befolyásolta volna a pályámat. Közvetve talán igen, mert főleg ameddig édesanyám szülei éltek, ez folyamatos téma volt a családban. Nagyapám rendkívül büszke volt az édesapjára, és szerintem élete végéig a példaképének tartotta. Mindez közrejátszhatott abban, hogy a családban a humán értelmiségi pályának legalább akkora tisztelete volt, mint az orvoslásnak. Azt hiszem, hogy édesanyám is meg a nagynéném is sokkal szívesebben foglalkozott volna valami ilyesmivel, csak hát nekik a szülei nem hagytak választási lehetőséget. Ezt az államszocializmus közepette részben meg is tudom érteni, hisz' az orvoslás mégiscsak egzaktabb és a pártbiztonságtól függetlenebb terület. De ennél közvetlenebb hatása Olosz Lajosnak nem volt rám.

A rendszerváltást követően voltam néhány alkalommal Aradon, Kisjenőn, amikor vele kapcsolatos rendezvényeket tartottak. Ott voltam akkor is, amikor Ágyán elnevezték róla az iskolát. De az irodalmi hagyatékával a nagynéném, Kis Olosz Klára foglalkozott. Ő több kötet kiadását vitte keresztül, köztük az általam említett levelezéskötetét. Emellett a második világháború alatti lágerélményeire vonatkozó dokumentumokat, leveleket – talán tudod, hogy 1944–1945-ben sok dél-erdélyi magyarral együtt internálták a románok –, valamint az összes verseit jelentette meg. Találónak tartom, amit mondtál róla: Reményiknek meg Áprilynak a képi világa a közben kialakult irodalmi kánonnak sokkal jobban megfelel.

FTG: *Pontosabban az ő költészetük alapján alakították a kánont.*

KT: Pontosan.

FTG: *Akkor a pályád alakulásában minek van szerepe? Felválnád ezt az utat – az egyetemen át, a tanárokkal, akik valahogy megérintettek, fontosak voltak számodra? Mikor döntötted el, hogy mi leszel? És egyáltalán: mi vagy ma – hiszen ezt sem könnyű meghatározni.*

KT: A szatmári élményeimet már említettem. A fizikailag egymás melletti, de egymástól hihetetlen társadalmi távolságra lévő világok léte meghatározó élményem volt. A tömbház előtt a fiúk például elmondták, hogy szerintük a fölöttünk két emelettel lakó Gáspár család, meg a fiuk, Lajcsika már nem cigányok. De azt is tudtomra adták, hogy szerintük mindig lesznek új cigányok. Én meg elég tisztán értettem akkor is, hogy ezen társadalmi lecsúszást, illetve felemelkedést értenek. Ez pedig nekem baromira érdekesnek tűnt már akkor is. Valószínű, hogy ilyen dolgokkal nem találkozom, ha a Szatmárra költözéssel nem lépek ki a komfortzónából.

A másik közvetlenebb inger egy csángóföldi néprajzi gyűjtőtábor volt, amit a szatmári Madisz – Magyar Demokrata Ifjak Szövetsége – szervezett. A szüleim azért csatlakoztak, hogy gyógyítsanak. A tábor Lujzikalagorban volt, de sok helyet végigjártunk Klézséig és Külsőrekecsinig. Édesapámmal, emlékszem, Magyarfalvára is elmentünk egy bácsit megvizsgálni. Én akkor fejeztem be a 8. osztályt, és el is határoztam, hogy néprajzos leszek. De valójában nem a szöttesek meg hasonlók érdekeltek, hanem az interjúzgatás a faluban.

Aztán elég hamar rájöttem, hogy a szociológia sokkal komplexebb, míg a néprajzosok a keresztszemes mintákkal, a halotti siratókkal meg a temetők feltérképezésével foglalkoznak. Így a szociológia adta magát.

A gimnáziumi éveim alatt többször voltam falukutató táborokban, meg nyaranta a saját szakállamra is csináltam ilyesmit. Visszamentem például egyedül Moldvába is. Onești mellett hajléktalan kölykökkel akadtam össze, akik meg voltak győződve, hogy az egész kutatás csak szöveg, és én valójában elszöktem otthonról. Azt lehet mondani tehát, hogy a gimnázium alatt már elég tudatosan készültem, olvastam, tanultam. Akkor amúgy a néprajz mellékszakon kívül (amit ugye kizártam) csak a Babeş–Bolyai Szociológia Tanszékén lehetett magyarul társadalomtudományt tanulni. Most, mindent belevéve, tehát ha mindenféle kommunikáció, antropológia meg politikatudományi szakokkal számolunk, azt hiszem, tizenhárom helyen lehet.

Hogy mi vagyok ma? Ez elég érdekes kérdés. Szerintem a társadalomtudományok közötti diszciplináris határvonalak sok szempontból mesterséges kreálmányok. Sokszor csak azért van rájuk szükség, hogy egy-egy tanszéki csoport egy kutatási területet körülpisilhessen magának. A különböző tanszékek és csoportok közötti harcoknak, villongásoknak a következménye, ahogy ma egymástól elkülönül a politikatudomány, a szociológia, az antropológia, a demográfia vagy akár a társadalomtörténet. Nyilván nem azt akarom mondani, hogy az ezek mögött meglévő elméleti vagy módszertani

hagyományok értéktelenek lennének. Sőt: nagyon is értékesek. De a közöttük meglévő egyidejű különidejűségek és az egymásra való reflexió hiánya helyenként kicsit vicces. Főként akkor, ha mindezt Erdélyben kezdik el másolni, ahol – főként ha még nyelviileg is lehatároljuk magunkat – a tudományos homokozó hihetetlenül szűk.

Én Kolozsváron testközelből láttam, ahogy ezek a diszciplináris határok kialakultak. Az *Adminisztratív tekintet* című könyvemben van is erre utalás. A múlt rendszerben is voltak társadalomtudománnyal foglalkozó figurák, de ők ezt még elég diffúz módon művelték. Szociográfiának hívták, meg nem tudom még minek, és nem érvényesültek a szövegeikben a diszciplináris határvonalak.

A KAM-osok – a Kulturális Antropológiai Munkacsoport tagjai –, Bíró Zoliék 1989 után kezdtek egy szezletet intézményesíteni, az antropológiát, és azt elhatárolni maguknak, és tudatosan felépíteni egy diskurzust. Aztán meg sorra a többiek. Csakhogy ez egy ennyire szűkös homokozóban végsősoron tévút. Oda vezetett, hogy kicsi, senkivel nem kommunikáló klikkek csontosodtak meg egy fenn nem tartható rendszerben. Ma a politológusok nem tudják, hogy a szociológusok mit csinálnak. És viszont. Nem járnak egymás konferenciáira, és foggal-körömmel ragaszkodnak ahhoz, hogy van saját felségterületük. Állítólag van erdélyi magyar politikatudomány meg erdélyi magyar szociológia. Szerintem nincs. Társadalomtudomány lehetne, de mivel mindenki a saját parcelláját védi, lassan az sem lesz.

FTG: *Ez azt jelenti akkor – ha ennyire zártak ezek a körök s ráadásul már a te képzési idődd alatt megkezdődött az elhatárolódás –, hogy a különböző határterületi módszertanokat autodidakta módon sajátítottad el?*

KT: Nem teljesen. Mert különböző korszakaimban különböző körökkel próbáltam kommunikálni. A szociológusok mellett a néprajzosokkal vagy az utóbbi időkben a politológusokkal. Amúgy sem olyan óriási a távolság a különböző megközelítések között. A politikatudomány például sok mindennel érintkezik. Én nyilván a politikai-szociológiai részével foglalkozom, mert a jogi vagy közgazdasági műveltségem minimális.

FTG: *Tehát nem mitizálsz, hanem megismerhetőnek, elsajátíthatónak tartod ezeknek a diszciplináknak a módszertanát.*

KT: Igen, abszolút így van. Persze megvannak a magam korlátai. A matematika használatától például alapvetően nem ijedek meg, és sokszor külső szemlélő számára elég bonyolultnak tűnő modelleket is használok. De ezen a területen én nem is vagyok kreatív, mert annyira nem vagyok jó matekból. Így például amikor népesség-előreszámítást végeztünk, Csata István barátommal dolgoztam együtt, aki ebben nálam sokkal jobb. De attól, hogy egy képletet kell használni, vagy hogy számokkal kell dolgozni, nem ijedek

meg. Persze azt sem gondolom, hogy a tudományos eredmények feltétlenül matematizáltak kell legyenek.

Kiss Tamás 1977-ben született Marosvásárhelyen. Szatmárnémetiben, a Kölcsey Ferenc Líceumban érettségizett 1996-ban. A szociológia szakot Kolozsváron, a BBTE-n végezte 2000-ben. 2000 és 2003 között az ELTE Szociológiai Doktori Iskolájába járt, közben elvégezte a Századvég Politikai Iskolát. 2004-től a doktori tanulmányait a Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi Doktori Iskolájában folytatta, ahol 2010-ben szerezte meg a doktori címet.

2002 és 2007 között az RMDSZ Ügyvezető Elnökségének főállású munkatársa, szociológus-demográfusként. Az erdélyi magyarok népesedési folyamatait érintő kutatásokat folytat, e mellett nagymintás közvélemény-kutatásokat és a választói magatartásra vonatkozó elemzéseket végez. 2007-től, megalakulásától a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet munkatársa. Az intézet indulásakor és első éveiben tudományos titkár és a kutató-elemző részleg vezetője, ezt követően kutató. Szintén 2007-től a Kvantum Research közvélemény-kutató cég társtulajdonosa és módszertani felelőse.

Két közpolitikai szempontból legjelentősebb projektjét Barna Gergővel és Kapitány Balázzsal közösen végezte. Ezek az RMDSZ 2011-es népszámlálási identitáskampányának a szakmai koordinálása, illetve a 2012 és 2015 között futott Iskolák veszélyben program (www.iskolakveszelyben.ro). Szintén részben ebbe a vonulatba tartozik a magyar választói mobilizáció közel 15 éve folyamatos kérdőíves, fókuszcsoporthozos vizsgálata.

Legismertebb tudományos kutatásai az erdélyi magyar népesedésre vonatkoznak. Ezzel kapcsolatban három kötetet jelentetett meg. Ezek a Csata Istvánnal közös *Népesedési perspektívák. Az erdélyi magyar népesség regionálisan tagolt elő-reszámítása húsz és harminc éves időtávra*, Kriterion, Kolozsvár, 2007; a Gyurgyík Lászlóval közös *Párhuzamok és különbségek. A második világháború utáni erdélyi és szlovákiai magyar népességfejlődés összehasonlító elemzése*, EÖKIK, Budapest, 2010, illetve a magyar és román népesedési diskurzusokat elemző *Adminisztratív tekintet. Az erdélyi magyar demográfiai diskurzus összehasonlító elemzéséhez. Az erdélyi magyar népesség összehasonlító konstrukciójáról*, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár, 2010. Több magyar, illetve román nyelvű kötet szerkesztője vagy társszerzője. Magyar nyelvű tanulmányai elsősorban a *Pro Minoritate, Regio, Magyar Kisebbség és Erdélyi Társadalom* folyóiratokban láttak napvilágot. Angol nyelven a *Nationalities Papers, Minority Studies, Demográfia* lapokban publikált.

Az utóbbi években több nagyobb nemzetközi, illetve európai finanszírozású vizsgálatban vett részt. Ezek a délkelet-európai régió migrációs folyamatait vizsgáló SEEMIG, illetve a román társadalmi helyzetére fókuszáló Integro és SocioRoMap. Az *Association for the Study of Nationalities* és a *Developmental Idealism Studies* kutatói hálózat tagja.

Nős, felesége Emese Réka. Három gyermekükkel, Borókéval (2002), Sámuellel (2007) és Rebeka Sárával (2014) együtt Kolozsváron, a Gépész utcában élnek.

FTG: *A pályakezdeted összefügg, legalábbis időben egybeesik a romániai magyar kére-
mény társadalomtudományok professzionalizálódásával. Az imént említetted, és az
Adminisztratív tekintet című könyvedben is van rá utalás, hogy például a népesedés-
sel kapcsolatos elképzelések mennyire tudománytalanul, publicisztikus mezben jelentek
meg korábban, 1989 előtt. Ami, gondolom, nem azt jelenti, hogy színvonalatlanok vol-
tak a szerzők, hanem egyszerűen nem ismerhették meg az új módszereket, s ha ismerték
sem alkalmazhatták volna azokat a nyilvánosságban kötelező nyelvhasználát miatt.*

KT: Még egyszer hangsúlyozom, hogy én ezt az erdélyi magyar professzionalizációra vonatkozó önajnázórást nem osztom. Ez szerintem a kü-
lönböző egyetemi körök legitimációs narratívája.

FTG: *Mindenesetre 1989 előtt nem volt olyan tudományos közeg, keretrendszer,
amiben a ti módszereitekhez hasonló módon vizsgálhatták volna ezeket a kérdéseket.
Azaz nemcsak közvetlenül politikai kérdéstről van szó, hanem arról, hogy ezek a tudo-
mányok nem voltak bejárta, sőt nem is voltak legalizálva Romániában. Ami persze
közvetlenül mégiscsak a politikai rendszer következménye. Volt egyáltalán Romániá-
ban társadalomtudományi képzés?*

KT: Nem, nem volt képzés sem, pontosabban egy nagyon szűk pászmán volt képzés. De ezeket elbeszélésekből tudom csak. Hogy mi volt a szerepe Aradi Jocónak, Péntek Jánosnak vagy akár Ion Alușának.

A másik dolog, ami radikálisan megváltozott, a szakirodalomhoz való hozzáférés. Ma gyakorlatilag azt olvasok, amit akarok. 1989 előtt ez elképzel-
hetetlen volt. Nem volt képzés, nem voltak kapcsolatok, sok esetben a nyelvtu-
dás is hiányzott. Az irodalom beszerzése gyakorlatilag lehetetlen volt. Fá-
bián Ernő naplójában olvasom, mennyire örvend, amikor Gáll Ernőtől be tud
szerezni angol nyelvű köteteket. Gáll Ernőhöz ment félévente egyszer, s ő
vagy adott neki valamilyen új külföldi szakirodalmat vagy nem. Amit kapott,
azon rágódott fél évig.

FTG: *Az új lehetőségeken kívül volt olyan személyiség, iskola, aki, ami nevelt vagy
mintát adott? Voltak meghatározó tanáraid? Vagy egyetemistaként magatokra vol-
tatok utalva?*

KT: Én nem úgy reprezentálom magam, hogy valakinek a tanítványa va-
gyok. De természetesen nem velünk kezdődött a tudomány. Még csak nem
is a tanárainkkal. Bárdi Nándornak fontos projektje, hogy az erdélyi magyar
köztudatba, önismeretbe és kollektív emlékezetbe visszaemelje a két világhá-
ború közötti szerzőket. Ők a helyenkénti megemlékezések ellenére valójában
használaton kívül vannak. Csakis így lehetett hiteles az a professzionalizációs
narratíva, hogy az erdélyi társadalomtudomány a kilencvenes években ala-
kult tanszékekkel kezdődött.

De nem akarom teljesen megkerülni a kérdéset. A tanárim közül Hor-
váth István hatott rám leginkább, aki a Kisebbségkutató Intézetben ma is a

főnököm, és ha nem is mindig súrlódásmentesen, de alapvetően jól tudunk együtt dolgozni. Néha még ma is meglepődöm, hogy milyen mélyrétegei vannak a társadalomtudományos műveltségének és gondolkodásának. Mellette Lőrincz Jóskát, Salat Leventét és Tánczos Vilmost tartom a magam számára fontos viszonyítási pontnak, még ha nem is teljesen ugyanabban a keretrendszerben mozogok, mint ők.

Voltak olyan periódusaim, amikor egy-egy embertől koncentráltan és sokat tanultam. Juhász Palit és Kovács Évát emelném ki, mostanság meg elég nagy hatással van rám Melegh Attila. Ez érdekes dolog, mert Attila nagyon erősen baloldali társadalomkutató, amit rólam nem igazán lehet elmondani.

Végül meg ott van Bárdi Nándi. Szerintem az ő és a tanítványai munkái nyomán ma gyakorlatilag adottak lennének a feltételei annak, hogy Erdélyben egy normális magyar emlékezetpolitika és 20. századi történetiszemlélet alakuljon ki. Ez pedig hihetetlen nagy dolog, még akkor is, ha ebből a szélesebb értelmiségi közösség vajmi keveset érzékel és profitál. Nekem viszont ez adja meg a lehetőséget arra, hogy az általam elemzett társadalmi folyamatokat mindig egy reális történeti keretben is végiggondoljam.

FTG: Mikor végezted el az egyetemet? Milyen munkahelyeid voltak azóta?

KT: Kolozsváron 2000-ben végeztem el az alapképzést, és ugyanebben az évben kezdtem el az ELTE Szociológiai Doktori Iskolát. Ez azt is jelentette, hogy két évet Budapesten éltem. 2002-ben azonban visszamentem Kolozsvárra, aminek több oka volt. Az egyik, hogy a feleségem állapotos lett a nagyobbik lányunkkal, Borókával, és úgy döntöttünk, hogy Kolozsváron és nem Budapesten próbálkozunk meg a családalapítással.

A másik, hogy ezt követően vagy ezzel gyakorlatilag egy időben az RMDSZ ügyvezető elnökségénél ajánlottak állást. Ez egy demográfusi megbízatás volt, amelynek a megteremtését azért érezték szükségesnek, mert a 2002-es népszámlálás a magyar közösség igen nagymértékű fogyását mutatta ki. Ez az RMDSZ-t, de szerintem a tágabb erdélyi közvéleményt is váratlanul érte. Azt nem gondolták akkor már, hogy 2 millió magyar él Erdélyben, de azért azt sem, hogy 200 ezerrel kevesebb, mint tíz évvel azelőtt. A pártelit azt a tíz évet sikeres korszakként fogta fel, elsősorban azért, mert sikeresen beépült a román politikai mezőbe. Nem nagyon tudták hova tenni ezt a drasztikus népességcsökkenést. Így létrehoztak egy úgynevezett Demográfiai Munkacsoportot, ami végül én lettem egymagam. Korábban demográfiával nem foglalkoztam, nem is különösebben érdekelt a dolog, mert túl száraznak és sterilnek tartottam. Erre a munkára Bárdi Nándi ajánlott be, én meg időközben kellett beletanuljak a dologba. 2007-ig dolgoztam az RMDSZ-nél, ezt követően megalakulásától a Kisebbségkutató Intézetnél. Közben az ELTE doktori iskolát otthagytam, és átmentem Pécsre, ahol egy Kultúratudományi

Doktori Iskola alakult. Ezt Kovács Éva tanácsára és hatására tettem meg, és végül ott is doktoráltam.

FTG: *Az eredményeid, a témáid rögtön be is kerültek a szakmai köztudatba, legalábbis Magyarországon?*

KT: Az RMDSZ-nél végzett demográfiai vizsgálataimnak tényleg volt visszhangja, ez közérdeklődésre számot tartó téma volt. Tényleg mindenki tudni akarta, mi a fene okozhatta, hogy egy 1,6 milliós közösség ilyen arányban lecsökkent. Ilyen sokan vándoroltak el? Vagy asszimilálódtak? Vagy ennyire kedvezőtlen a népmozgalmi egyenleg?

Varga (vagyis Ernszt) Árpád sokat foglalkozott nemzetiségi statisztikával, mégis sok szempontból eléggé az alapoktól kellett kezdeni a kutakodást. Ezzel nem akarom Ernszt Árpai munkásságát lebecsülni, amit meghatározónak tartok. Ő amúgy sokat segített és nagyon rendes volt velem, amikor elkezdtem a témával foglalkozni. Az áttörés egyik része az volt, amikor Horváth Istvánnal Bukarestben beszereztük a nemzetiségileg bontott halálozási és születési statisztikákat. Szilágyi N. Sándor egy ötletes modellt dolgozott ki, amivel *elszámolhatóvá* vált a vegyes házasságokban keletkező asszimilációs veszteség.

A migrációkutatásban is jelentős előrelépés történt, elsősorban Horváth Istvánnak, részben a KSH-ban végzett vizsgálatoknak, részben a Csata Zsomborral közös elemzésünknek köszönhetően. Én meg közben megtanultam a demográfia alapjait, és szépen, szisztematikusan, vagy két év alatt összefoglaltam az egészet. A végén Csata Istvánnal megcsináltuk a már említett regionális népesség-előreszámítást. Így együtt meg ez az egész elég nagyot szólt. A vizsgálatok bizonyos értelemben egy modellt, illetve egy új nyelvet is teremtettek. 2007-ben, amikor a Kisebbségkutató Intézet megalakult Erdélyben, már eléggé ismert voltam, és Magyarországon is számon tartottak mint demográfust. A magyarországi demográfusokat nyilván leginkább a migrációs vonatkozások foglalkoztatták, így itt talán ezek a dolgaim váltak a leginkább ismertté.

Az Adminisztratív tekintet, amit a kezdedben tartasz, teljesen más munka. Ez egyfajta autoreflexió, ami azzal a pozícióval kívánt számot vetni, amibe belekerültem – és az ebből adódó kényszerekkel. A saját helyzetemet értelmezte, és azt, hogy én milyenfajta társadalomtudományt művelek. Én ugyanis egy önmagát a magyar közösség adminisztrátorának tekintő etnikai párt székházába ültem be 25 évesen, és a helyzetleírás mellett arra vonatkozó tanácsokat kellett osztogassak, hogy miként lehetne a közösséget hatékonyan adminisztrálni. Én meg úgy éreztem, hogy ha a magam számára ezt a helyzetet nem értelmezem, akkor az egészbe belefulladás. Így két dolgot próbáltam csinálni. Egyrészt elhelyezni azt, amit csinálok, egy hagyománytörténetbe. Ez volt a román és magyar demográfiai diskurzusok elemzése. Másrészt azt próbál-

tam végiggondolni, hogy milyen szempontból és milyen céllal konstruálom és vizsgálom a magyar népeiséget. Mind a két irány tekintetében alapvető volt az a foucault-i belátás, hogy nem az van, hogy én tök szabadon mondok, amit akarok, hanem van egy erőteljes diskurzív rend, ami meghatározza, hogy hogyan nyúlok a témámhoz, és bizonyos szempontból azt is, hogy mit fogok mondani. A reflexió által nyilván ebből a diskurzív rendből és a pozíciómból adódó kényszerekből akartam kiírni magam. Vagy ha kevésbé skizoid módon akarom megfogalmazni, azt akartam végiggondolni, hogy egyáltalán akarom-e az RMDSZ-t okosítani abban, hogy miként irányítsa a magyar közösséget.

Más szempontból persze kettős játékot játszottam, mert az RMDSZ felé nem ezeket a töprengéseimet piacosítottam, hanem abban ügyködtem, hogy a jól jövedelmező közvélemény-kutatási üzletágban is megvessem a lábam. Ezt akkor a BBTE Szociológia Tanszékén dolgozó tanárok uralták, de én azon voltam, hogy megszerezem ezt a piacot. 2007-ben Barna Gergő barátommal alapítottunk is egy céget, amely azóta is működik. A legtöbb magyar nyelvű közvélemény-kutatást mi végezzük, de országos vagy nem magyarokat célzó vizsgálatokat is csinálunk, illetve egyre többet foglalkozunk romákkal. A magam részéről leginkább ebbe az irányba fejleszteném a cég tevékenységét is. De az egész az RMDSZ-es pozícióból nőtt ki. Gergő is ott dolgozott velem egy időben. Ő szintén szociológus, de korábban, mielőtt elment szakmai irányba, a politikai részében, illetve az RMDSZ-es ifjúsági mozgalmi életben nálam sokkal mélyebben benne volt. Így adottak voltak az ismeretségek, és volt egyfajta bizalmi viszony is.

FTG: Tehát ebben a pillanatban van egy maszek céged. Tanulmányokat írtok, méréseket végeztek, megrendelésre, és az eredményeiteket közügyben is iparkodsz felhasználni?

KT: Fogalmazhatunk így is. Volt viszont egy másik fontos fejlemény: 2007-ben megalakult a Kisebbségkutató Intézet. Ez formailag kormányhivatal, de valójában kutatóintézet. Horváth István, az igazgató sokat tudna mesélni arról, hogy a külső nyomások hogyan jelennek meg. De ezt a román kormány alapvetően RMDSZ-feudumnak tekintette és tekinti talán ma is. Így, legalábbis kutatói szinten, az ember gyakorlatilag azzal foglalkozik, amivel akar, ezért fizetést kap, külföldi konferenciákra jár, megrendelheti a könyveket, amelyekre szüksége van. Sőt még kutatásra is van pénz, és nemzetközi projektekbe is be lehet kapcsolódni. Vagyis ezzel a munkahellyel hihetetlen nagy szerencsém volt. Örök kérdés persze, hogy ez a jó élet meddig tart.

FTG: Most értünk el az önpozicionálásod kérdéséig, amit már részben érintettél. Visszalépek az 1970-es évek generációjáig, Fábrián Ernőéig. Az úgynevezett társadalommérnöki szerep, ami román szociológusoknál, akiket elemzel, megjelenik, de amit

a szociográfia magyar művelői is vállaltak – vagy amibe belekényszerültek? –, úgy veszem ki a könyvedből, nem rokonszenves számodra.

KT: Másként vetődött fel ez akkor, és másként ma, vagy helyesebben: amikor a könyvet írtam, aminek már lassan hét-nyolc éve. A hetvenes években a magyar társadalomkutatók kettős beszéd használatára kényszerültek, hisz' nem beszélhettek nyíltan arról, hogy ők párhuzamos magyar társadalmat szeretnének építeni. A magam számára pedig, amikor azt a könyvet írtam, az volt a kérdés, hogy akarok-e a párhuzamos magyar társadalom mérnöke lenni. Akkor nagy szükségét éreztem, hogy erre reflektáljak. De amúgy, miután a kérdést végigrágtam, a válaszom egyértelmű és határozott igen volt. Vagyis: akarom az erdélyi magyar társadalmat építeni. Nagyon is. Hisz' mi egyebet akarhatnék? Minden késztetés ebbe az irányba mutat. Most pont az a legnagyobb problémám, hogy nem tudok a társadalom mérnöke lenni, mert ehhez nincsen politikai partner.

FTG: *Az én olvasatomban két gondod volt ezzel a szerepkörrel: az egyik az, hogy amikor az értelmiség ebben a szerepben szeretné magát látni, akkor elveszíti az objektivitását...*

KT: Ez alapprobléma, igen. De azt gondolom, hogy ezt a kérdést azóta megtanultam kezelni, és nem keverem azt, hogy mi van, azzal, hogy mit szeretnék. De azt is tudom, hogy annak, hogy mi van, nincs túl sok értelme anélkül, hogy tudnánk, mit szeretnénk.

FTG: *... a másik az, hogy amit ennek ellenére minőségben kitermel, az sem hasznosul. Ideillik többször említett könyved előszavának néhány sorra, ahol nagyon pontosan megfogalmaztad ezt: „Számomra igen fontos lépés volt annak a tudatosítása, hogy az erdélyi magyarok (vagy bármely más csoport) népesedésével foglalkozni nem önmagában véve, hanem meghatározott közpolitikai célok érdekében értelmes tevékenység. Amíg van olyan, megfelelő erőforrásokkal bíró közpolitikai szereplő, aki az erdélyi magyarokkal valamit tenni szeretne, addig releváns, hogy a számuk, korösszetételük vagy regionális megoszlásuk hogyan alakul.”*

KT: Na igen. És én most bizonyos értelemben egy szakmai identitásváltság végén vagyok. Pont azért, mert szembesültem azzal, hogy éppen ilyen erőforrásokkal bíró szereplők nincsenek, akik bármit is akarnának tenni az erdélyi magyar társadalommal. Az RMDSZ egy nagyon rossz struktúrába futott bele, amely olyan politikusi habitusokat termelt ki, amelyek nem adnak esélyt sem a társadalommérnöki szerepkörnek, sem az intézményes struktúrák fenntarthatóságát és hatékonyságát növelő közpolitikáknak.

FTG: *Nemrégem olvastam egy társszerzős – Barna Gergővel és Székely István Gergővel írt – tanulmányodat, éppen az RMDSZ-nek a politikai szerepvállalásáról, illetve az RMDSZ és a választók közötti megváltozott viszonyról. A társadalomépítéstől*

a klientúra-építésig. Az RMDSZ és a magyar választók közötti kapcsolódás átalakulása – ez a címe, és a Magyar Kisebbség 2013/2. számában jelent meg. Ebben a dolgozatban nem is a személyi problémákat emlegetitek, hanem azt a helyzetet írtátok le, amelyben a parlamenti alkuk lehetőségei meglehetősen körülhatároltak, korlátozottak. Az RMDSZ tulajdonképpen ezekre az alkulehetőségekre összpontosít – s lemond a konkrét társadalomszervezésről. Az, hogy ez a tanulmány elkészült és megjelent, viszont azt is jelenti – gondolom –, hogy még láttok esélyt arra, hogy ezt odafönt megértik. Másrészt sürgető feladatnak tartjátok a társadalomszervezés megkezdését. Valószínűsíthető egy ilyen elemzés tanulságainak az RMDSZ-ben történő levonása?

KT: Nem igazán. Szerintem a párton és tágabban a magyar politikai eliten belül olyan habitusok termelődtek ki, amelyekben a társadalomszervezői tevékenységnek és a közpolitika-csinálásnak nincsen semmifajta szerepe.

FTG: *Nem az van emögött, hogy ezek az emberek pesszimisták a társadalom szervezhetőségével kapcsolatban?*

KT: Bizonyos értelemben igen. A dolog összefügg a neoliberais ideológia térnyerésével. Ez egy általános, egész Kelet-Európát érintő jelenség. Romániában az eliten belül a kilencvenes évek második felében jött létre egy neoliberais konszenzus, aminek az RMDSZ is részese volt. A neoliberais habitusú politikusok pedig, legalábbis Kelet-Európában, hajlanak arra, hogy lemondjanak a tervezett közpolitikákról. Jellemző például, hogy valójában nincs országos roma integrációs politika Romániában, hanem pályázatokat írnak ki az NGO-k számára, hogy ezt a feladatot oldják meg. A kelet-európai értelmiség egy jelentős része még ma is azt sulykolja magának is meg a társadalomnak is, hogy a társadalom nem szervezhető. Így bizonyos értelemben nincs is szükség tervezett közpolitikákra. Közben az is közkeletű volt, hogy ezt vagy azt a kérdést majd az EU-hoz való csatlakozás megoldja. Az RMDSZ például húsz éven keresztül mondogatta, hogy az EU-csatlakozás majd megoldja a kisebbségi jogok kérdését. Mások azt, hogy majd a demokrácia meg a piacgazdaság kialakulása oldja meg a különböző problémáinkat. Ez azt is jelenti, hogy nekünk nem kell olyan hülyeségekkel foglalkoznunk, mint a saját intézményrendszerünk tervezése, elég, ha az EU-csatlakozás vagy a piacgazdaság útját egyengetjük. Vagy hogy nyelvi revitalizációs stratégiát alkotunk? Minek? Ezek majd mind megoldódnak maguktól. A tágabb kontextus tehát a neoliberais és deregularizációs fordulat.

FTG: *Te tehát egy kormányseronél dolgozol, és közben a magyar közpolitika hiányán sópánkodszt, jogosan. Mégis: nincs a kettő között valamilyen szakmai vagy erkölcsi ellentmondás?*

KT: Milyen értelemben?

FTG: *A magyar társadalomszervezéssel kapcsolatos hipotéziseid nem abban a közegben – egy kormányintézményben – készülnek?*

KT: De igen. Vagy részben igen. Érintettem már, hogy az intézetet a románok egyfajta RMDSZ-feudumként kezelik. A probléma ebben a tekintetben inkább az, hogy az RMDSZ nem használ kellőképpen bennünket. Pedig a szakmai háttér meg lenne, és még valamekkora költségvetési keret is van.

FTG: *Tehát ha jól értem, a magyar politikusoknak gyakorlatilag értésükre adtátok, hogy ezt a közpolitikai tervezést nálatok el lehetne végezni.*

KT: Számtalanszor.

FTG: *Ha nem akarod, esetleg nem tudod a lényegét annak, hogy min bukik ez el, akkor ne firtassuk.*

KT: Egyrészt úgy gondolom, itt nem tudatos döntésekről vagy visszautasításról, hanem habitusokról van szó. Az új, negyvenes, harmincas generációhoz tartozó politikusok számára a társadalomszervezés és közpolitikai tervezés már nem mértéke a sikernek. Ők a többségi aktorokkal kötött forrásalkukban gondolkodnak, így ezek a dolgok nem is igen érik el az ingerküszöbüket.

Másrészt óriási probléma az elitrekrutációban érvényesülő kontraszelekció. Ez szerintem minden kisebbségi társadalomban így van. A nemzetállami struktúrában ezek a kérdések jóval könnyebben megoldhatók. Ott van Lettország vagy Észtország. Ha az alapvető állampolgári jogaitól megfosztott oroszokat nem számoljuk, nincsenek többen, mint mi, erdélyi magyarok. De hatalmas előnnyel indultak velünk szemben. Lévén, hogy vannak állami struktúráik, kész modelleket kaptak arra, hogy miként intézményesíthetik a politikai elittek közötti versenyt. Nálunk nincsenek ilyen modellek. Számomra óriási kérdés, hogy miként lehetséges az, hogy egyszerre létezzen egy párhuzamos társadalomépítés és legyenek az elitrekrutációnak kompetitív szabályai. Az is lehet, hogy ez önellentmondás. A társadalmi pillérekről, szlopszzerűen szerveződő társadalmakról szóló irodalom például azt mondja, hogy a pillérekben belül nagy eséllyel uralkodik el a tekintélyelvűség, illetve a klienteláris logika. Az erdélyi magyarok, illetve más kisebbségi magyar közösségek esetében is ezt látjuk. A Vajdaságban és Kárpátalján még durvábban, mint nálunk. A reális verseny hiánya pedig a politikai eliten belül lefele nivellál, hisz' minden vezető olyanokkal szeret dolgozni, akik lojálisak hozzá, és nem veszélyeztetik a pozícióját. Ha pedig alternatíva hiányában úgylis újráválasztják, akkor ezt megteheti és meg is fogja tenni. Én jelenleg ezt tartom az erdélyi magyar közösség első számú problémájának, és erre a dologra nem igazán látom a megoldást. Ez az, ami a társadalommérnöki éneket is mély identitásválságba taszította. Egyre inkább azon kapom magam, hogy kifejezetten taszít az erdélyi közélet, és ez a szakmai önmeghatározásom is

egy más irányba kezdi tolni. Ez elsősorban a nemzetközi referenciák megerősödését jelenti, illetve azt, hogy részlegesen nyelvet is kellett váltanom. Az utóbbi másfél évben majdhogynem annyit írtam angolul, mint magyarul, és a társadalomszervezői énem háttérbe szorulásával a magyarnyelvűség szerepe tovább csökken majd. Illetve magyarul hangsúlyosabban Magyarországra fogok írni, mert az mégis egy kézenfekvő, természetes piac lehet számomra. Az erdélyi magyar nyelvű társadalomtudománynak ugyanis tényleg csak akkor van értelme, ha az eredmények közösségileg hasznosulnak.

A témaválasztásaim is elmozdulóban vannak. Többet foglalkozom a romákkal, illetve különböző nem magyarspecifikus vagy nem csupán a kisebbségi társadalom prizmáján keresztül fogható témákkal. Ez a magyar közönségre fókuszáló vizsgálatokhoz képest egy új irány, amit igazság szerint nagyon élvezek, és amiben jól érzem magam. De azt szeretném hangsúlyozni, hogy valójában inkább közpolitikailag hasznosuló, a magyar közösségi intézményrendszer újratermelését segítő kutatásokat végeznék, mert úgy gondolom, hogy elsősorban ez lenne a dolgom. Egy kedvező fordulat esetén azt sem tartom elképzelhetetlennek, hogy ezekhez térek vissza. Annak viszont nem látom értelmét, hogy (sok erdélyi értelmiségéhez hasonlóan) belemerevedjek egy magyarságmentő pózba, amikor ennek nincs semmi realitása.

FTG: Melyek azok a nagy terminusok, amelyeknek a közvélekedésben lévő szerepét megkérdőjelezed? Én ilyennek látom – írásaid alapján – az integracionizmust.

KT: Igen. Ez kétségtelen. A vizsgálataim, írásaim sok esetben az integracionizmus elleni lázadás mozgatója. Ez egy igen elterjedt politikai filozófia, a kulturális és etnikai különbségek kezelésének bevett módja. Az integracionisták azt mondják, hogy a politikai stabilitás és társadalmi béke akkor jöhet létre, ha a népesség osztozik bizonyos közös identitásszimbólumokban és politikai kultúrában. És ellenkezőleg, kifejezetten károsnak tartja a párhuzamos társadalmi szerveződések és politikai lojalitások létét az államon belül. A nemzetközi politikában az integracionizmus meghatározó, az Európai Uniótól elkezdve egy sor transznacionális szervezet ezt képviseli, és a nemzetállamok is általában integracionisták, bár kivételek szép számmal akadnak. A társadalomtudományokban ez a szemlélet szintén baromi erős, és gyakran mintegy kimondatlan háttérként és morális elvárásként irányítja a legkülönbözőbb olyan témák tárgyalását, amelyekkel én foglalkozom. Ez egyben azt jelenti, hogy erdélyi magyarként nem egyszerű a nemzetközi társadalomtudományos mezőnyben mozogni, mert folyamatosan egy igen erős mainstream-diskurzussal szemben vagyok kénytelen pozícionálni magam. Viszont egyben felhajtóerőt is ad, hogy a különböző témákban tudatosan egy nem integracionista álláspontot próbálok érvényre juttatni.

FTG: Mi itt a probléma lényege?

KT: Az, hogy az integracionista diskurzus hajlamos elfedni a nemzetállami berendezkedésbe kódolt mélységes hatalmi aszimmetriákat. Ama közös identitásszimbólumokról és politikai kultúráról hajlamos úgy beszélni, mintha azok etnikailag és kulturálisan semlegesek lennének. Holott korántsem azok. Ráadásul a kelet-európai nemzetállamok, amelyek lényegüket tekintve monoetnikus rezsimek, vagyis a címzetes nemzetiséget privilegizálják, stratégikusan használják a nyugati integracionista diskurzust. Ebben pedig van egy tudatos csúsztatás. Úgy beszélnek ugyanis, mintha lenne egy etnikailag vagy kulturálisan semleges mainstream, amihez a kisebbségeknek morális kötelességük felzárkózni. Azonban ilyen semleges mainstream nyilvánvalóan nincs, hanem az amúgy etnikailag meghatározott többség magát tünteti fel annak. Így pedig az úgynevezett integráció teljes kulturális és pszichikai terhét a kisebbségre hárítja.

FTG: *Amikor elmélyedsz ezekben a fogalmakban, kimutatod a viszonylagosságukat, sőt használhatatlanságukat, akkor van ennek valamilyen hatása? Elfogadja a szakma az ezzel kapcsolatos kritikákat? Vagy nem foglalkozik velük? Vagy ez nem is mérhető?*

KT: Nem áltatom magam azzal, hogy amit mondok, az a nemzetközi, a román vagy akár a magyar tudományosságban főáram tud majd lenni. De attól még vannak olyan szerzők, irányzatok, akikhez, amelyekhez ezzel azért kapcsolódni lehet. Az is fontos számomra, hogy egy használható, elemző, mások és nem csak az erdélyi magyarok számára dekódolható nyelven elmondjam azokat a tapasztalatokat, meglátásokat, amelyek nyilvánvalóan abból fakadnak, hogy egy politikailag aktivizált kisebbségi közösség tagjaként szemlélem a dolgokat. Ugyanakkor, pont azért, mert a társadalomtudományokban nem ez a szemléletmód a domináns, folyamatosan arra kényszerülök, hogy a magam szempontjaira reflektáljak. Így talán elkerülhetem azt is, hogy monomániás legyek.

Megismerési szempontból amúgy azt gondolom, hogy az erdélyi tapasztalat lényege, hogy folyamatosan és kéretlenül tudatosul benned: nem csupán egy szempont, a te szempontod és nem csak egy igazság létezik. A különböző szempontok között meg ráadásul van egy hatalmilag is aszimmetrikus viszony. Azt hiszem, hogy erről a talajról, ebből a felismerésből nagyon jó társadalomtudományt lehet művelni. Még azt is megkockáztatnám, hogy erről a talajról lehet igazán ezt tenni.

FTG: *A román tudományos közegbe beépül, amit mondasz? Visszajelzések vannak? Nincsenek?*

KT: Azt, hogy mindez különösebben beépülne, semmi esetre sem mondanám. Az *Adminisztratív tekintet* például kijött románul, de semmilyen visszhangja nem volt. De azért vannak pozitív visszajelzések, az intézet irányába

és személyesen irányomba is. Vannak olyan, akár vezető társadalomkutatók, akik értékelik, amit csinálok. De nyilván a nem magyarspecifikus témáknak, mondjuk a romakutatásoknak sokkal nagyobb a kifizetési lehetősége. Arra jobban figyelnek, azt jobban értik.

FTG: *Azokról is fel fogok tenni egy kérdést, de egyelőre vegyük végig, amit a román tudományos életről és ottani integrálódásokról mondandó vagy.*

KT: Az, amit én a magyarokról mondok, semmiképpen nem foglal el központi helyet a román tudományosságban.

FTG: *A román társadalomtudományban, legalábbis '89 előtt, ez a te idézett könyvedből is kiderül, ott van az az irányzat vagy inkább szemlélet, amelyik jelen akar lenni a politika irányításában. Ez ma is létezik? Ha igen, mennyire sikeres?*

KT: Az én tézisésem az, hogy '89 után a tudatos társadalomszervezés, tudatos intézménytervezés Romániában még nagyobb mértékben leépült, mint Magyarországon. Valamikor a kilencvenes évek második felében létrejött egy új modernizációs konszenzus Romániában, aminek a lényege nagyon egyszerű: a román értelmiség számára egységes modellként megjelenő nyugati mintát kell követni, illetve a nemzetközi szervezetek által propagált deregularizációt, és ebben a közegben hihetetlen mértékben lecsökkent a nemzeti szinten való közpolitikai tervezésnek a jelentősége és a szerepe. És ennek közvetlen hatásai vannak, kezdve annak értelmezésétől, hogy a vidéki népességgel vagy a romákkal mi történik. Vagy abban, ahogy azt kezelik, hogy az ország népessége közel 5 millió fővel csökkent négy év alatt. A román társadalomtudományos értelmiségben a saját társadalmukban tapasztalható valódi problémákkal, folyamatokkal kapcsolatban van egy elég nehezen felfogható közöny. Ez abból fakad, hogy elsősorban a nyugati standardokhoz való felzárkózás hajtja őket. Azt szeretnék, hogy nyugati nyelvezetben írhasanak, és hogy egyáltalán úgy éljenek Bukarestben vagy Kolozsváron, mint ha Berlinben lennének. És ezt részben meg is teszik. A magyarok gyakran elámulnak a román nemzetközi publikációk, a külföldi tanszéken dolgozó fiatalok mennyisége láttán. Ezek a fiatalok azonban nemigen vesznek tudomást az országon belül meglévő hihetetlen egyenlőtlenségekről. Ha történetesen baloldaliak, akkor sem az országban zajló folyamatok, hanem a kurrens elméletek és divatok iránt érdeklődnek. Nemigen vesznek tudomást arról, hogy az ország 30%-a ma is önfenntartó mezőgazdasági tevékenységből tengődik, hogy milyen mértékben épült le az ipari szerkezet, vagy hogy közel 700 ezer ember szegregált cigánytelepeken él. Ehelyett inkább közösségi keretet hoznak létre, a biogazdálkodás vagy éppen a nemzetközi *fair trade* iránt érdeklődnek. Vagy ha társadalmi problémákkal foglalkoznak, valahogy azt is az elméleti divatok alapján teszik. Ilyen szempontból a román szociológusok zöme ugyanúgy viselkedik, mint a fiatal román professzionális középosztály.

A probléma csupán az, hogy ők mégiscsak szociológusok lennének, nem vállalati menedzserek vagy informatikusok. Ez egyben egy nagyon radikális törest jelent ahhoz a szerepfelfogáshoz képest, amit a könyvemben Vladimir Trebici és Vasile Ghețau kapcsán leírtam. Ők tényleg a társadalom mérnökei voltak (vagy szerettek volna lenni), és abban hittek, hogy a társadalmi és demográfiai folyamatok nemzeti szinten tervezhetők és tervezendők.

FTG: Három kérdés a népesség alakulásával kapcsolatban. Az egyik: több helyen írsz arról, hogy a vegyes házasságból származó gyermekek a hivatalos adatfelvételekben rendszerint románként jelennek meg, és ez a kategorizációs gyakorlatból származik, nem pedig valamiféle igazolható faktum. Engem főleg az érdekel, hogy megközelíthetőek-e ezek a gyerekek magyar kultúrával, vagy óhatatlanul közömbössé, sőt ellenségessé válnak-e a magyar kultúra iránt. Megközelíthetőek-e akár a magyar politika számára? Általában: lehet-e tudni, hogy az ő besorolásukban – románként való besorolásukban – mennyi az objektivitás?

KT: A román népszámlálási gyakorlat a nemzetiség úgymond herderiánus meghatározásából indul ki, ami 15-20 évvel ezelőtt magától értetődő volt, és fel sem vetődött, hogy a nemzetiségi csoportokat másként is meg lehetne határozni. Ennek a meghatározásnak az egyik fontos eleme, hogy a nemzetiségi csoportok jól lehatároltak, vagyis a csoport-hovatartozások egyértelműek és kizárólagosak. Mondhatni, valahol olyanok, mint amilyenek én gyermekkoromban Marosvásárhelyen a magyarok és a románok közötti különbséget megtanultam észlelni. Vagy-vagy. Ma azonban a társadalomtudományos gyakorlat már nem így méri az etnikai, nemzetiségi hovatartozást. Nagy divatja van a többes identitások, többes kötődések vizsgálatának, és gyakran mintegy *a priori* kimondatik, hogy az identitáshatárok képlékenyek, átjárhatók. Ebben a konjunktúrában a vegyes házasságok és vegyes családok vizsgálata is divatosnak számít. Ez persze Erdélyben valóban fontos és érdekes téma, hisz' bizonyos vidékeken az etnikai vegyes házasság tényleg elterjedt jelenség, és olyan területek is vannak, ahol a magyarok többsége vegyes házasságban él.

Az én tézisem röviden az, hogy az említett herderiánus meghatározások nem csupán a népszámlálási gyakorlatot vezérlik, hanem a hétköznapi gondolkodást is mélyen áthatják. Ez pedig azt eredményezi, hogy a vegyes házasságot kötő vagy vegyes családban felnövő személyek nemcsak a népszámláláskor, hanem a mindennapokban számos alkalommal választási helyzetbe kerülnek. Milyen templomban esküdjenek, milyen vallásúnak kereszteljék a gyereket, milyen nevet adjanak neki, milyen iskolába írássák? Persze itt lehet mindenféle köztes megoldásokat kitalálni. Lehet például a gyereket Eduardnak vagy Christophernek keresztelni, aminek azonban sem románul, sem magyarul nincs túl sok értelme. És hosszú távon amúgy is nehezen fenntartható a vegyesség, mert annak nincsenek intézményei, nincs ideológiája.

Nincs még neve sem. Így, ha a dolog leegyszerűsítőnek tűnik is, a kimenet végül nagy eséllyel lesz vagy-vagy. És mivel a többség és kisebbség között egyértelműen hierarchikus a viszony, a választások többsége román irányba fog mutatni. A magyar közösség részéről amúgy működnek elég kemény kizárási és tisztítási stratégiák is. A vegyes háttérű embereket, már amennyiben a magyar nyelvi-kulturális készletet csak részben sajátítják el, a homogén magyar közeg keményen penalizálja és nem engedi be. Ez szintén oda hat, hogy ezek az emberek román irányba mozdulnak el.

FTG: *Tehát ezek az emberek mindig kényszerű döntési helyzetbe kerülnek, azaz ezt nem tudják megúszni.*

KT: Igen. És ezért az a kategorizációs szisztéma, amit a népszámlálás alkalmaz, paradox módon román-magyar viszonylatban viszonylag jól írja le ezt a helyzetet. Persze esélyt sem hagy annak, hogy más eredmény jöjjön ki. Más helyzetekre pedig egyértelműen nem alkalmazható. A magyar cigány identitások leírására például teljességgel alkalmatlan.

FTG: *Olvashattam egy társszerzővel, Szabó Töhötömmel írt kéziratot tanulmányod, amely a bonyhai társadalom etnicitással, munkaerőpiaccal kapcsolatos kérdéseivel foglalkozik. Említetted egyszer, hogy téged azzal szoktak gyanúsítani, hogy kvantitatívista vagy, csak a makrofolyamatok érdekelnek, noha sok mikroszintű, regionális vizsgálatot is végeztél. Ebből a kéziratból kiderül, hogy lent, például a vizsgálat terepét adó Bonyha községben az utolsó évtizedekben a magyar-román törésvonal helyett egy nem-roma-roma törésvonal kezd kialakulni. Ez kalkulálható és elkerülhetetlen jelenség volt, vagy pedig annak a következménye, hogy a magyar politikai elit, amelyről beszéltünk, eleve lemondott a cigányokról? Igaz, hogy ebben a községben a cigányok nagy része ortodox, román.*

KT: Én nem úgy értelmezem, hogy a magyar politika eleve lemondott volna a cigányokról, hanem hogy nem bírta a versenyt a román elittel, amellyel szemben magának a magyar elitnek a pozíciói egyértelműen rosszabbak. Bonyhán a magyar közösség szociológiai értelemben kisebbségben van, annak ellenére, hogy a románokkal szemben számbeli többséggel rendelkezik. A hosszú távú etnopolitikai versenyben esélytelen volt. Így a románok a magyar-román viszonyrendszerben román irányba mozdultak el. Azonban azt sem mondanám, hogy a román elit sikeres lett volna a román integrációjában. Sőt egyáltalán nem volt az, különösképpen 1989 után nem. Ennek egyértelmű jele, hogy a románok kiváltak az ortodox egyházból, ahova csak formálisan tartoztak, és saját pünkösdi gyülekezeteket hoztak létre. Politikai szinten is egyre jobban leváltak a román elittről, és megjelent az etnikai szavazás. A bonyhai eset egyik érdekessége azonban az, hogy azt mutatja, hogy az etnikai hovatartozás Erdélyben is többdimenziós jelenség tud lenni. Mi nem úgy értelmeztük Bonyhát, hogy az egyszerűen egy háromnemzeti-

ségű falu, hanem úgy, hogy egyszerre van jelen egy etnonacionális és egy etnoraszialis besorolás. Etnonacionális értelemben leginkább románnak és magyarnak lehet lenni. Kérdés, hogy romának lehet-e. A válaszuk erre az, hogy inkább nem lehet, annak ellenére, hogy megjelent a faluban az országos roma mozgalom. Etnoraszialis értelemben pedig az ember vagy roma, vagy pedig nem roma. Ha a kétféle kategorizáció viszonyát nézzük, azt látjuk, hogy az etnonacionális veszít a jelentőségéből, az etnoraszialis jelentősége pedig növekszik. Korábban a helyi politikai mezőt elsősorban a magyarok és románok szembenállása határozta meg, míg ma egyre inkább a romáké és nem-romáké. Ebben több tényező játszik szerepet. A magyarok és románok közötti határ a mindennapokban is fellazult, elszaporodtak például a vegyes házasságok. A romák és nem-romák közötti pedig élesebbé vált, különösen miután a romák kiszorultak a formális munkaerőpiacról. A másik tényező a helyi román elit. Ez került ugyanis abba a helyzetbe, hogy választhatott: a magyarokkal vagy a cigányokkal lép koalícióra. A magyar-cigány koalíció ugyanis elképzelhetetlen volt, miután a romák sem etnoraszialis, sem etnonacionális értelemben nem kapcsolódtak a magyarokhoz. Az, hogy egy (román vezetésű) román-magyar koalíció alakult ki, azt eredményezte, hogy egyre inkább egy nem-roma kvázietnikumról beszélhetünk, ami zár a romák felé.

FTG: 1918 óta, gyanítom, nem regisztráltak hasonló helyzetet, legalábbis nem ez a tendencia. Általában a kisebbségeket kezelték együtt.

KT: Szerintem ez nem egyedi eset Erdélyben. Most azt szeretnénk megnézni, hogy a roma etnikai mobilizációnak mik az előfeltételei a lokális terekben. Roma-nem-roma viszonylatban Bonyhán mindenesetre van egy nagyon-nagyon merev etnikai kategorizációs rendszer. A kutatás során összesen 12 települést vizsgáltunk hat megyében. A bonyhai esettanulmány, amit olvashattál, ezek közül csak az egyik. Bánffyhunrad, Nagyvárad, Túrterebes, Mezőterem, Székelyhíd, Siménfalva, Ozsdola, Zágon, Csíkkozmás vannak még a megvizsgált települések között. Ezek a településeken mind nagyszámú roma él. Az sem megy kivételszámba, hogy a társadalmi mobilitásuk etnikai határátlépéssel is jár, tehát láttunk sikeres asszimilációs stratégiákat is. Bonyhán ez gyakorlatilag nem működik. Ugyanakkor a bonyhai romák iskolai integráltsága a legjobbak közé tartozik. Vagyis ha kilépnek a faluból, akkor van számukra alternatíva. De bármit csinálnak, a településen belül cigányok maradnak, az etnikai stigmából származó következményekkel együtt. Ez pedig fontos feltétele annak, hogy kialakuljon egy olyan etnopolitikai vállalkozói elit a romák körében, amelyik kezdi erőforrásként használni és mobilizálni a roma közösséget. Tehát erre fog kifutni az összehasonlító elemzés: hogy mik a roma etnopolitikai mobilizáció feltételei.

FTG: *A Székelyföldön vagy magyar vidékeken mást tapasztaltatok?*

KT: Ott a helyzet abban tér el, hogy helyi szinten gyakorlatilag nincsen román alternatíva. A Háromszéki-medencében például egyedül Ozsdolán jelent meg magyar cigány közegben a Roma Párt. A Roma Pártot Kovászna megyében egyértelműen a megye nyugati peremén élő pünkösdista vallású román cigányok uralják, és a szervezet a helyi román elitkehez van bekötve. Ozsdolán, ahol románul nem is tudó magyar cigányok vannak, a pünkösdi egyház térhódításával kapcsolódott össze a Roma Párt megjelenése. De ez a jelenlét azért ott sem annyira erős. Máshol pedig még annyira sincs a magyar cigányok között.

FTG: *A pünkösdistáknál, a neoprotestánsoknál a romák és a románok egyébként egy gyülekezetbe tömörülnek?*

KT: Nem ez a jellemző, hanem a külön gyülekezetek. A pünkösdi egyházon belül a romák nagymértékben felül vannak reprezentálva. A mi terepeinken pedig a helyiek roma egyházként reprezentálták.

FTG: *De a románok is bekerülnek a pünkösdisták közé?*

KT: Igen, persze. Sőt még magyar gyülekezeti szövetség is van. Az egyház egyrészt területileg szerveződik, és országosan hét ilyen területi alapon szerveződő gyülekezeti szövetség van, ahol az alapnyelv a román. Ezek közül, azt hiszem, három erdélyi. Ezenkívül van egy Erdély egész területére kiterjedő magyar gyülekezeti szövetség, amely nincs betagolva a területi alapon szerveződő rendszerbe. Ozsdolán például szét is szakadt a romákból álló pünkösdi gyülekezet. A Roma Párthoz is kapcsolódó prédikátor ugyanis a brassói, területi alapon szerveződő, de román alapnyelvű szövetségbe vitte be Ozsdolát. Ő maga nyilván magyarul prédikált, hisz' az ottani romák nem is igen beszélnek más nyelven. Néhány kivételtől eltekintve, például a prédikátortól, aki jól beszél románul. Viszont a gyülekezeti szövetség meghatározza a mozgások irányát, például hogy kik jönnek prédikálni, vagy az ozsdolaiak hova mennek gyülekezetet látogatni. Ez pedig Brassó esetében egy román nyelvű hálózatot jelentett. Amivel viszont a helyi romák többsége nem tudott mit kezdeni, mert nem beszélte a nyelvet. Így lett szakadás a dologból, és jött be a romatelepre a magyar gyülekezeti szövetség is. Lényeges, hogy Erdélyben a roma etnikai párt is nagyon nagy mértékben ezeken a pünkösdista hálózatokon keresztül szerveződik.

FTG: *Lehet belőle kormánypárt?*

KT: Nem hiszem. Jelenleg legalábbis nagyon távol van ettől.

FTG: *Mi miatt? Sok szavazatot hozna valakinek.*

KT: Hozhatna, de a roma elit mobilizációs képességei nagyon korlátozottak. A roma mobilizáció kulcsa, hogy politikai patronázshálózatokon keresztül szerveződik. Ahogy egyébként nagy mértékben a magyar mobilizáció is. De egy marginális népesség esetében ez hatványozott. Az a kérdés, hogy a lokálisan szerveződő patronázshálózatokba hogyan tud belépni a roma elit. A lehetőségei pedig nagyon korlátozottak a nem-roma településvezetéssel szemben, amelyik a segélyezési rendszert kontrollálja, vagy a pártokkal szemben, amelyeknél nagy erőforrások vannak. Van országos roma mozgalom, vannak roma pénzek, s van, hogy ezek a pénzek olyan hálózatokba, projektekbe folynak vissza, amelyek valamifajta roma politikai közösségépítés vagy roma nemzetépítés címszó alatt foglalhatók össze. Vannak lokálisan is sikeres esetek. De ezek száma és országos szintű hatékonysága egyelőre igen alacsony.

FTG: *Hogyan változott a migráció az elmúlt huszonöt évben?*

KT: A magyarok elvándorlása? Ha a háború utáni menekülthullámot leszámítjuk, valamikor az ötvenes évektől a nyolcvanas évek közepéig nem voltak felülreprezentálva a magyarok az elvándorlók között. A nyolcvanas évek végén volt egy elvándorlási és menekülthullám – azt mindannyian ismerjük. A többség Magyarországon kötött ki, de sokak számára Magyarország tranzitország volt. Körülbelül 100 ezer magyar hagyta el akkor Erdélyt. Utána, a kilencvenes években megint erősen felülreprezentáltak voltak a magyarok az elvándorlók között, és ez csak 2000 után fordult meg; amikor a nagyon nagymértékű spanyolországi és olaszországi elvándorlási hullám érintette a románokat, ebben a magyarok már alulreprezentáltak voltak. Ma ismét migrációs váltás van Romániában. Spanyolországot 2013-ban már több román hagyta el, mint ahányan abban az évben odaérkeztek. A migránshálózatok pedig áttevődtek, először Németországra, majd pedig Nagy-Britanniára. Ebben a magyarok nagy valószínűséggel már nincsenek alulreprezentálva. Merthogy ebbe az irányba mutatnak a magyarországi hálózatok is, az empirikus adatok is. Erdélyben például Németország mindig is vonzóbb célország volt, mint a Regátban.

FTG: *A cigány migránsok aránya pedig megint visszaesik?*

KT: Ez a sztori, a cigányoké, még érdekesebb, és nemzetközi szinten még piacképesebb. Romániában a migrációt körkörösén terjedő diffúziós hatásként lehet elképzelni. Különböző időszakokban különböző rétegek kerülnek be a vándorló népességbe. A kísérletezők általában jobban szituáltak, illetve nagyvárosiak. Egy következő körben, a kilencvenes évek végén, a kétezres évek legelején bekerülnek a kisvárosok, illetve azok a falvak, ahol korábban nagy volt az ingázók száma. A következőben, 2007 után bekerülnek a szegényebb falvak is, 2010 után pedig a romák. Addig a vándorló népességen belül

a romák alulreprezentáltak voltak. A mostani migrációs hullámban viszont – legalábbis a mi vizsgálataink ezt mutatják – felülreprezentáltak. Ennek megvannak a strukturális okai is: a paraszti gazdálkodásra és napszámrendszerre épülő, a népesség egyharmadát foglalkoztató mezőgazdasági szektor, ahol a romák napszámoként dolgoznak, leépül. Ez is a migráció irányába tolja a romániai cigányokat. Mindez azonban kitörési pont, egy mobilitási pálya kezdete lehet sokuk számára, illetve ami még fontosabb, sok helyen bomlásnak indulnak a romák és nem-romák alá-fölé rendeltségére épülő és azt éltető habitusok.